

جهاد اقتصادی از منظر قرآن

محمد عابدی

www.ketab.ir

جهاد اقتصادی از منظر قرآن

محمد عابدی، استادیار در مطالعات قرآنی و حدیث پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰

قیمت: ۲۱۰۰۰ تومان

طراح جلد: سید ایمان نوری نجفی

چاپ و صحافی: هنگام

سرشناسه: عابدی، محمد، ۱۳۵۲-.

عنوان و نام پدیدآور: جهاد اقتصادی از منظر قرآن/ محمد عابدی.

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۲۶۰ص.

شابک: ۱ - ۳۳۴ - ۱۰۸ - ۶۰۰ - ۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.

یادداشت: کتابنامه. یادداشت: نمایه.

موضوع: اسلام و اقتصاد - جنبه‌های قرآنی.

موضوع: سیاست اقتصادی - جنبه‌های قرآنی.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۴ ج ۲۳/ع ۳/۱۰۳ BP

رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۱۶۰۳۶۳

تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

www.poiict.ir

همه حقوق محفوظ است

فهرست

پیشگفتار.....	۹
مقدمه (طرح مسأله).....	۱۳
بخش اول: چیستی اقتصاد اسلامی.....	۱۵
فصل اول: جهاد.....	۱۹
الف) معنای جهاد.....	۱۹
ب) انواع جهاد در قرآن.....	۲۰
ج) اهداف جهاد.....	۲۵
فصل دوم: اقتصاد.....	۳۳
الف) اقتصاد در لغت.....	۳۳
ب) معنای اصطلاحی اقتصاد.....	۳۴
ج) اقتصاد در اسلام.....	۳۵
۱. تعریف اقتصاد و نظام اقتصادی اسلامی.....	۳۵
۲. مبانی اقتصاد اسلامی.....	۳۶
۲-۱. مبانی خداشناختی اقتصاد اسلامی.....	۳۷
۲-۱-۱. رابطه خدا با جهان طبیعت.....	۳۸
۲-۱-۱-۱. رابطه با خالقیت.....	۳۸
۲-۱-۱-۲. رابطه احاطه مطلق.....	۳۹
۲-۱-۱-۳. رابطه مالکیت حقیقی.....	۳۹
۲-۱-۱-۴. رابطه ربوبیت.....	۴۰
۲-۱-۲. رابطه خدا با انسان.....	۴۱

۴۱	۲-۱-۲. رابطه هدایت.....
۴۲	۲-۱-۲-۲. رابطه رازقیت.....
۴۳	۲-۲. مبنای جهان‌شناختی اقتصاد اسلامی.....
۴۵	۲-۳. مبنای انسان‌شناختی اقتصاد اسلامی.....
۴۹	۲-۴. مبنای جامعه‌شناختی اقتصاد اسلامی.....
۵۱	۳. اهداف اقتصاد اسلامی.....
۵۱	۳-۱. نگاهی به اهداف نظام اقتصادی سرمایه‌داری.....
۵۳	۳-۲. اهداف کلان اقتصاد اسلامی.....
۵۶	۳-۲-۱. امنیت.....
۵۸	۳-۲-۲. عدالت.....
۶۰	۳-۲-۳. رشد اقتصادی.....
۶۳	فصل سوم: اهداف اقتصادی
۶۳	الف) ریشه‌های جهاد عادی در قرآن.....
۶۷	ب) جهاد اقتصادی، حاصل ستاف مبتنی بر قرآن در حوزه اقتصاد و جهاد.....
۶۹	دست‌آورد بخش اول.....
۷۳	بخش دوم: ضرورت‌ها و آثار جهاد اقتصادی
۷۷	فصل اول: ضرورت‌های دینی راهبردی
۷۸	الف) مبارزه با موانع گسترش دین و اخلاق.....
۸۷	ب) اقتصاد اسلامی در خدمت گسترش دین و اخلاق.....
۹۱	فصل دوم: ضرورت‌های اقتصادی
۹۱	الف) فقرزدایی.....
۹۳	ب) لزوم توسعه اسلامی و ایجاد امنیت اقتصادی.....
۱۰۵	فصل سوم: ضرورت‌های اجتماعی (عدالت اجتماعی)
۱۰۵	الف) معنای عدالت اجتماعی.....
۱۰۸	ب) ضرورت عدالت اجتماعی.....
۱۱۱	فصل چهارم: ضرورت‌های سیاسی
۱۱۲	الف) رفع تهدیدها.....
۱۱۳	۱. مشرکان و کفار.....
۱۱۷	۲. یهودیان و برخی اهل کتاب.....

۳. مناققان	۱۲۰
ب) تأمین امنیت اقتصادی	۱۲۲
ج) دستیابی به استقلال، اقتدار و عزت	۱۲۴
د) ارائه الگوی کارآمد	۱۲۲
دستآورد بخش دوم	۱۲۴
بخش سوم: موانع جهاد اقتصادی	۱۲۷
فصل اول: موانع معرفتی و بنیادی	۱۴۱
فصل دوم: موانع فرهنگی و مرتبط با سبک زندگی	۱۴۷
الف) بی‌اندیشی، بی‌ارزشی، ثروت، رفاه و کار	۱۴۷
ب) غیبت‌دوستی و وابستگی	۱۵۲
ج) برداشت غلط از ریشه و بیج فرهنگ گوشه‌نشینی و ارزش‌پنداری فقر	۱۵۲
د) برداشت غلط از فلسفه الهی	۱۶۱
هـ) برداشت نادرست از رفاهیت خداوند	۱۶۱
و) توکل نادرست	۱۶۴
خ) انحراف در معنای سرمایه‌گذاری و راه‌اندازی	۱۶۵
ز) ضعف در وجدان کاری	۱۶۶
ح) مصرف بی‌ضابطه	۱۶۹
ط) تنبلی و سستی	۱۷۱
فصل سوم: موانع مدیریتی	۱۷۵
الف) غفلت مدیران از اهداف جهاد اقتصادی	۱۷۶
ب) رسوخ فساد در مدیران	۱۷۷
ج) وانهادن نظارت و هدایت کارآمد	۱۸۰
دستآورد بخش سوم	۱۸۳
بخش چهارم: مروری بر برخی بایسته‌های جهاد اقتصادی	۱۸۷
فصل اول: بایسته‌های فرهنگی و دینی	۱۹۱
الف) جهت‌دهی به رفتارهای اقتصادی	۱۹۱
۱. جهت‌دهی به رفتارهای اقتصادی	۱۹۱
۲. آثار جهت‌دهی دینی به رفتارهای اقتصادی	۱۹۶

- ۱۹۷..... ۲-۱. موفقیت در امتحان الهی
- ۱۹۹..... ۲-۲. تأثیر مثبت در رفتار اقتصادی
- ۲۰۷..... (ب) برخورداری از نشاط، امید به پیروزی و روحیه جهادی
- ۲۱۰..... (ج) توجه متوازن به حوزه‌های دیگر
- ۲۱۱..... فصل دوم: بایسته‌های قضایی
- ۲۱۱..... (الف) عنایت قضایی
- ۲۱۲..... (ب) وجود عزم جدی برای مبارزه با فساد
- ۲۱۹..... فصل سوم: بایسته‌های اقتصادی
- ۲۱۹..... (الف) تلاش برای افزایش بهره‌وری
- ۲۲۰..... (ب) توجه به تولیدات داخلی
- ۲۲۳..... فصل چهارم: مبانی سیاسی و اجتماعی
- ۲۲۳..... (الف) لزوم توجه به مدیریت و شأن نظام در جهاد اقتصادی
- ۲۲۶..... (ب) دشمن‌شناسی
- ۲۳۰..... (ج) دوری از حاشیه‌سازي‌ها جلب مشارکت ملی
- ۲۳۳..... دستاورد بخش چهارم
- ۲۳۵..... کتابنامه
- ۲۴۵..... فهرست آیات
- ۲۵۳..... فهرست روایات
- ۲۵۷..... نمایه اعلام
- ۲۶۱..... نمایه موضوعی

■ پیشگفتار ■

در پرتو پیروزی نهادهای انقلاب اسلامی ایران، بار دیگر دین و معرفت دینی، به‌ویژه تعالیم متعالی اسلامی، به‌عنوان فکر و فرهنگ مرفعی و نجات‌بخش آدمی، در عرصه حیات انسان مدرن سرخیز کرد. تجدید حیات تعالیم وحیانی و ارزش‌های اسلامی، از سویی سبب بسیاری از خودباوری ملت‌های مسلمان و احیای روح ستم‌ستیزی در آنان شد و از سوی دیگر، سست‌پایگی مسلک‌ها و مکاتب بشری و نظام‌های مبتنی بر آنها را نمایان‌تر کرد.

بایستگی تحقیقات دقیق و منسجم، نظر به ضروری و نوآوری درباره زیرساخت‌های اندیشه دینی و نظام‌های اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی و روزآمد به حوادث فکری، به فراخور اوضاع کنونی و درخور این رستخیز عظیم و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشت‌های رایج دینی، به‌منظور عرضه صحیح و دفاع معقول از اندیشه دینی و زدودن پیرایه‌های موهوم و موهون از ساحت قدسی دین و تبیین و صیانت از هویت فرهنگی و سلامت فکری اقشار تحصیل‌کرده و نسل جوان کشور، تأسیس نهاد علمی-پژوهشی و آموزشی، دانشگاهی و حوزوی محض و کارآمدی را ایجاب می‌کرد.

براین اساس «پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی» به‌عنوان نهادی علمی - فکری حسب الامر و بر اساس نظر رهبر فرهیخته انقلاب اسلامی، آیت‌الله‌العظمی

خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، و با تلاش فراوان آیت‌الله علی‌اکبر رشاد در سال ۱۳۷۳ تأسیس شد.

این پژوهشگاه دارای شخصیتی حقوقی، مستقل و در حکم نهاد عمومی و غیردولتی و غیرانتفاعی است که در قالب چهار پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، نظام‌های اسلامی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی و دانشنامه‌نگاری دینی، همچنین مرکز پژوهش‌های جوان فعالیت می‌کند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی، که مشتمل بر شش گروه علمی با عنوان‌های «معرفت‌شناسی»، «مطالعات قرآن و حدیث»، «فلسفه»، «کلام»، «عرفان» و «معانی فهم دین» است، در جهت تحقق اهداف زیر فعالیت می‌کند:

۱. بازپروری و بازپژایی حکمت، کلام و معارف اسلامی؛
 ۲. تبیین و ساداندهی مناسب مباحث زیرساختی اندیشه دینی؛
 ۳. ایجاد زمینه مناسب برای تعمق، پویایی و بالندگی اندیشه دینی؛
 ۴. پاسخ به شبهات القایی و قلمرو عقاید و کلام اسلامی؛
 ۵. نقد مکاتب و دیدگاه‌های مازاد در حوزه زیرساخت‌های اندیشه دینی.
- در راستای تحقق اهداف بالا، هر یک از گروه‌ها، پس از تهیه عنوان‌های مطالعاتی اساسی و اولویت‌گذاری و تهیه بخش طرح و تصویب آن در شورای علمی گروه، آن را به اعضای هیئت علمی خود، با امتقان عرصه دین‌پژوهی واگذار می‌کنند و با نظارت بر روند اجرای تحقیق و تأیید نهایی، برای دسترسی عموم دانش‌پژوهان حوزه دین‌پژوهی، آن را به چاپ و رسانند.
- قرآن کریم، متقن‌ترین، معتبرترین، جامع‌ترین، اثرگذارترین هدایت‌بخش‌ترین و روشن‌ترین متن آسمانی نازل‌شده است که درک آن همراه با عمل به آن، ضامن سعادت فرد و جامعه در دنیا و آخرت، در طول حیات بشریت، است؛ اما اختلاف سطح مخاطبان، نیازهای روبه‌رشد، ظهور مکاتب و آرای جدید و سؤال‌ها و شبهات فزاینده از یک طرف و ضرورت نگاه جامع به قرآن و دیگر منابع، همراه با درک روشمند از قرآن از طرف دیگر، موجب شد پژوهشگرانی به تحقیقات قرآنی بپردازند و معارف درون‌قرآنی و مباحث برون‌قرآنی را با محتوا

و ساختاری نو و کارآمد ارائه دهند. گروه مطالعات قرآن و حدیث در سال ۱۳۷۸، برای تحقق اهداف یادشده تأسیس و تا کنون منشأ آثار ارزشمند فراوانی شده است.

تحقیق حاضر که نتیجه تلاش علمی محقق ارجمند، حجت الاسلام والمسلمین محمد عابدی میانجی استادیار گروه مطالعات قرآن و حدیث پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی است، به موضوع جهاد اقتصادی از منظر قرآن می‌پردازد.

جهاد اقتصادی از جمله آموزه‌های قرآن کریم است که نقشی اساسی در دفاع از کیان نظام اسلامی و تضمین بقای آن در برابر تهدیدها و هجوم اقتصادی دشمنان دارد. از این رو مقام معظم رهبری درباره آن، بسیار سفارش کرده‌اند. جهاد اقتصادی با آنکه موضوعی درون‌قرآنی است، تاکنون چندین مورد توجه قرار نگرفته است. ضرورت توجه به این موضوع قرآنی به دلیل نیاز نظام اسلامی به آن در وضعیت کنونی که سلاح اقتصادی کارآمدترین حربه رویارویی در سطح جهانی شده است، موجب شد گروه مطالعات قرآن و حدیث این طرح را در راستای تحقق منویات رهبر نظام، در دستور کار خود قرار دهد و آن را به انجام رساند.

در پایان از اعضای محترم شورای علمی گروه مطالعات قرآن و حدیث و مؤلف محترم، تشکر می‌کنیم و از ارزیابان فرهیخته، حجت الاسلام دکتر پورروستایی و دکتر هادوی‌نیا، به سبب تلاش برای افزودن به غنای این اثر سپاسگزاریم.

گروه مطالعات قرآن و حدیث

پژوهشکده حکمت و دین پژوهی

■ مقدمه (طرح مسئله) ■

واقعیت‌های موجود نشان می‌دهند آن است که تهدیدها و چالش‌های پیش روی جوامع بشری، در دوره‌های متفاوت، گوناگون بوده است. جامعه اسلامی هم از این قاعده مستثنا نیست. زمانی تهدید نظامی، زمانی دیگر تهدید سیاسی، در مقطعی تهدیدهای فرهنگی و در بعضی تهدیدهای اقتصادی، اصلی‌ترین خطر برای جامعه اسلامی بوده است. دوره‌ای را نمی‌توان نشان داد که فقط یک خطر در کمین جامعه باشد، اما در هر دوره‌ای عموماً خطری جدی خود را نشان می‌دهد. قرآن کریم این تهدیدها را در عصر پیامبر ﷺ در دوره‌های متعدد - نشان می‌دهد. زمانی تهدیدها رنگ و بوی فرهنگی دارند و حتی از تحریم شنیدن دعوت پیامبر سخن به میان می‌آید. زمانی تهدیدهای اجتماعی و سیاسی وای آن حضرت و یاران اندک او مطرح می‌شود؛ در دوره‌ای تهدید به قتل در دست کار قرار می‌گیرد؛ دوره‌ای دیگر تهدید اقتصادی و محاصره در شعب ابی‌طالب و زمانی طولانی هم جنگ‌های سیاسی، نظامی و غیره.

در مرحله اول این پرسش برای مخاطب قرآن کریم پیش می‌آید: آیا می‌توان این دوره‌ها را در قرآن کریم، دست‌کم به‌طور تقریبی، بازایی کرد و در این میان، به‌طور مشخص، تهدیدهای اقتصادی علیه جامعه اسلامی را در قرآن کریم نشان داد؟ مهم‌تر از این، راهیابی به این مرحله است که پاسخ مشخص قرآن کریم به تهدیدهای متنوع در هر دوره‌ای و به‌طور مشخص، درباره تهدیدهای اقتصادی

چیست و در این میان جهاد اقتصادی چه جایگاه و وزنی دارد؟

- آیا رابطه‌ای بین انواع جهادها (سیاسی، فرهنگی، نظامی و اقتصادی) در قرآن کریم وجود دارد؟
- آیا ضرورت‌هایی برای جهاد اقتصادی در قرآن کریم مطرح می‌شود؟
- آیا می‌توان موانع و آسیب‌های جهاد اقتصادی در قرآن را بازبینی کرد؟
- آیا قرآن کریم معارفی درباره اصول الزامات جهاد اقتصادی عرضه می‌کند؟

پاسخ کامل و جامع به همه این پرسش‌ها در این مجال میسر نیست؛ ولی دست‌کم می‌تواند افق‌های روشنی پیش روی مدیران و فرماندهان جهاد اقتصادی بسازد و آنها را به اهداف خود مؤمن و به تحقق وعده پیروزی الهی در جهاد اقتصادی مانند جهاد نظامی - امیدوار کند. در این تحقیق می‌کوشیم به بخش‌هایی از این پرسش‌ها، به اجمال پاسخ دهیم. برای وصول به این هدف، ناگزیریم ابتدا، معارف و اهداف عام جهاد از منظر قرآن کریم توجه کنیم؛ اقتصاد را در لغت و اصطلاح، «منظر اسلام، معرفی و به تعریف، مبانی و اهداف کلی آن اشاره، در نهایت جهاد اقتصادی و ارکان آن را از منظر قرآن کریم معرفی کنیم.

به این پرسش که چه ضرورت‌هایی جهاد اقتصادی را اجتناب‌ناپذیر می‌کند، در بخش دوم پاسخ می‌دهیم و ضرورت‌های اعتقادی، اقتصادی، سیاسی و غیره را توضیح می‌دهیم. بی‌گمان جهاد اقتصادی همانند جهاد نظامی با موانعی روبه‌روست که باید از آنها هم سخن بگوییم؛ بنابراین بخش سوم را به این موضوع اختصاص می‌دهیم و از موانع معرفتی، فرهنگی، اخلاقی، مدیریتی و سیاسی یاد می‌کنیم.

سرانجام در بخش چهارم برخی از الزامات جهاد اقتصادی - با تکیه بر دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی - را برشمرده، بیشتر به الزامات جهاد اقتصادی در زمان حاضر اشاره می‌کنیم و امیدواریم گامی کوچک در مسیر جهادی بزرگ برای کسب عزت، پیشرفت، عدالت و اعتلای جامعه اسلامی برداریم؛ ان شاء الله.